

References

1. Abramovych D. Neskol'ko slov o rukopysyakh y staropechatnykh sobranyyakh Volynskoy eparkhyy / Dmytryy Abramovych // Khrystyanskoe chtenye. – SPb., 1903. – S. 108–116.
2. Hryhorovych V.Y. Ocherk puteshestvyaya po Evropeyskoy Turtsyy / Vyktor Yvanovych Hryhorovych. – M., 1877, – 182 s.
3. Hryhorovych-Bars'kyi V. Mandry po svyatykh mistyakh skhodu z 1723 po 1747 r. / Vasyl' Hryhorovych-Bars'kyi. – K., 2000, – 767 s.
4. Dmytryevskyy A.A. Opysanye rukopysyey y knyh, postupyvshykh v tserkovno-arkheolohycheskyy muzey pry Kyevskoy Dukhovnoy Akademyy yz Nezhynskoy Mykhaylo-Arkhanhel'skoy tserkvy / A. Dmytryevskyy // Trudy Kyevskoy Dukhovnoy Akademyy. – 1885. – № 3. – S. 1–160. (Pryl.).
5. Kapustyn A. Zametky poklonnyka Sv. hory / Antonyn Kapustyn. – K., 1864, – 47 s.
6. Kovalchuk H.I. Knyzhkovi pam'yatky (ridkisi ta tsinni knyzhky) v bibliotechnykh fondakh / Halyna Ivanivna Kovalchuk. – K.: NBUV, 2004, – 644 s.
7. Takhyaos A.-E.N. Slavyanskye rukopysy Svyato-Panteleymonova monastyrya (Russyk) na Hore Afon / A.-E.N. Takhyaos. – SPb.: yzdatel'stvo «Russko-Baltyyskyy ynformatsyonnyy tsentr “Blyts”», 2012. – 200 s.
8. Turylov A.A. Mashkova L.V. Slavyanskye rukopysy afonskykh obyteley / A.A. Turylov, L.V. Mashkova / [pod red. A.-E. N. Takhyaosa]. – Fessalonyky, 1990, – 490 s.
9. Uspensky P. Pervoe putyshestvye v afonskye monastyry y skyty / Parfiry Uspensky. – M., 2006. – 1286 s.
10. Chernukhin Ye.K. Hrets'ki rukopysy IV – XX st.u fondakh natsional'noyi biblioteky Ukrayiny im. V.I. Vernads'koho: kodykolohichne doslidzhennya dys.... kand. filoloh. nauk: 07.00.08 / Yevhen Kostyantynovych Chernukhin. – K., 1999, – 374 s.
11. Avramovych D. Sveta Hora so strane vere, khudozhestva y povesnityse / Dmytryy Avramovych. – Beohrad, 1848. – 142 s.
12. Bohdanovych D. Kataloh hyrylosnyh rukopysa monastyra Khylandara. / D. Bohdanovych. – Belhrad, 1878. – T. 1. – 321 s.
13. Rajkov B., Kazhukharov S., Myklas Kh., Kodov Kh. Katalogh na slavyanskyte rukopysy v Byblyotekata na Zoghrafskyja manastyr na Sveta Ghora / B. Rajkov, S. Kazhukharov, Kh. Myklas, Kh. Kodov. – Sofyja: CIBAL, 1994, – 447 s.

УДК [352.07: 316.343.36]: 94 (477) “18/19”

Шандра В.С.

доктор історичних наук, професор,
старший науковий співробітник відділу
історії України XIX – початку XX ст.,
Інститут історії України Національної академії
наук України (Україна, Київ), valshandra@gmail.com

ЦЕХОВА І РЕМІСНИЧА УПРАВА ЯК СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНА ФОРМА САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

В статті з'ясовуються основні елементи самоврядування, що були притаманні цеховим і ремісничим управам в українських містах XIX – початку XX ст. Запроваджене Катериною II 1785 р. ремісниче положення надавало право ремісникам створювати власні станові органи влади, які формувалися на виборному принципі. З'ясовується як держава спрямовувала вибори аби ремісничими громадами керували соціально активні, освічені та авторитетні люди. У фокусі дослідження перебувають й сходи ремісників, на яких крім виборів вирішувалося питання внутрішнього життя цеху і ремісничої громади міста, розмір внесків та їх використання, експлуатація спільно набутої нерухомої власності. Йдеться також про

звітність управ та встановлено, що вона не стала дієвим важелем самоврядування, оскільки управи звітувалися, в основному, перед адміністративними установами, а не перед громадою. В центрі уваги перебуває і документація, яка врегульовувала виробничі відносини між ремісником і замовником, між ремісником і майстром. Суттєво зауважено роль суду у формуванні внутрішніх взаємовідносин та взаємовідносин з державою.

Ключові слова: цех, управа, самоврядування, вибори.

Shandra V.S.

Doctor of Historical sciences, Professor,
senior research employee of Department of History
of Ukraine XIX – early XX century,
Institute of History of Ukraine,
National academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), valshandra@gmail.com

Craft and Guild Council as Socio-historical Form of Self-government in the Ukrainian Cities of XIX – the beginning of XX century

The article investigates the basic elements of self-government that were inherent in the guild and craft council in Ukrainian cities of XIX – early XX century. Introduced by Catherine II in 1785 craft positions gave the craftsmen the right to create their own state governments that were formed on the elective principle. We explain how the state has used the elections to direct guild communities by socially active, educated and competent people. In focus of the study are craft gatherings decided besides the question of election, the inner life of guild and craft community, contribution rates, it's using, as well as using of its property. It is established that the councils' reporting did not become an effective lever of government, because they who are accountable primarily to the administrative institutions and not to the community. The focus is also the documentation regulated industrial relations between craftsman and customer, craftsman and master. The role of the Court in forming of the internal relations and relations with the state are also analyzed.

Key words: guild, council, self-government, elections.

Шандра В.С.

доктор исторических наук, профессор,
старший научный сотрудник отдела
истории Украины XIX – начала XX в.,
Институт истории Украины Национальной академии
наук Украины (Киев, Украина), valshandra@gmail.com

Цеховая и ремесленная управа как социально-историческая форма самоуправления в украинских городах XIX – начала XX в.

В статье исследуются основные элементы самоуправления, присущие цеховым и ремесленным управам в украинских городах XIX – начала XX в. Учрежденное Екатериной II 1785 г. ремесленное положение разрешало цеховикам создавать собственные сословные органы власти, которые формировались на выборном принципе. Выясняется как государство направляло выборы чтобы обществами ремесленников руководили социально активные, образованные и авторитетные люди. В фокус исследования попали сходы ремесленников, на которых кроме выборов решался вопрос внутренней жизни цеха и ремесленной общины города, размер взносов, их использование, а также эксплуатация недвижимой собственности. Установлено, что отчетность управ не стала действенным рычагом самоуправления, поскольку те отчитывались, в основном, перед административными учреждениями, а не перед обществом. В центре внимания находится и документація, которая регулировала производственные отношения между ремесленником и заказчиком, между ремесленником и мастером. Отмечено роль суда в формировании внутренних взаимоотношений и взаимоотношений с государством.

Ключевые слова: цех, управа, самоуправления, выборы.

Варто нагадати, що ремісники до появи фабричного виробництва були єдиними виробниками товарів широкого вжитку. Цехи як організація ремісників спорідненого фаху сформували власні органи для керівництва, такі як цехова і ремісничі управи. Перша порадкувала в цеху, а інша – у місті з кількома цехами. Якщо цеховий устрій ранньомодерної доби з його проявами в Україні зацікавлено вивчені Пилипом Клименком [10; 11] та Катериною Лазаревською [13], то його існування в пізньоімперську добу залишається поза увагою істориків. Виняток становить локальне дослідження промислового виробництва Подільської губернії, в якому відзначено місце ремісничих цехів [8], однак питання самоврядування майже не з'ясоване. Тож дослідження історичних практик самоврядування, котрі проявлялися в українських містах ХІХ–ХХ ст. стало завданням цієї статті. Йдеться не лише про історичний досвід як такий, а про взаємовідносини місцевих громад і держави аби принципи самоврядування набули реального втілення.

Цехові і ремісничі управи як станові владні органи формувалися на виборному принципі, що був найголовнішою ознакою самоврядності цехової громади і гарантував обрання до її керівного складу тих, котрі були близькі між собою за способом життя і яких громада знала з кращого боку. Саме тому вибори проіснували до самого кінця ремісничого укладу. Обиралися цехмістер (старшина), ремісничий голова та їх товариші. До цехового старшини і ремісничого голови держава висувала майже однакові вимоги: п'ятирічний стаж цехового майстра, який дозволяв оцінити кваліфікацію ремісників, письменність, яка визначалася вмінням читати і писати. Припис закону бути грамотним залишався вразливим ще й для початку ХХ ст. При обговоренні питання про освіченість на Другому всеросійському з'їзді з ремісничої промисловості кілька депутатів сумнівалися у його важливості, вважаючи, що досвідчений ремісник на посаді старшини може з'ясовувати справи не гірше письменних [21, с. 35, 39]. Перед виборами і магістрати, і думи звертали увагу виборців на спосіб життя та на поведінку майбутніх посадовців. Київський магістрат ще 1805 р. рекомендував обирати «трезвых, постоянных» та тих, які б не продавали спиртні напої [2, арк. 1]. Моральність визначалися чесним ім'ям, доброю славою, шанобливим до себе ставленням і ці якості враховувалися при схваленні на посаді думою, а після 1870 р. – губернатором чи градоначальником.

Якщо йшлося про міста у межах єврейської осілості, то враховувалося і етнічне походження. Ремісничий голова, старшина та один із його товаришів мав бути християнином. Вразі стовідсоткової чисельності ремісників-юдеїв посадовці не обиралися, а призначалися місцевою адміністрацією [22, с. 56]. Із цим питанням в адміністрації постійно виникали проблеми, бо на виборах більшість голосів отримували саме ремісники-юдеї.

Тоді коли претенденти на посаду мали однакову кількість виборних кульок, перевага віддавалася особам з досвідом управління, місцевим та тим, котрі розуміли іноземні мови. Надаючи голові владу, держава залишала цю посаду в категорії почесної, не виплачуючи йому жалування за службу. Натомість наділяла його такими атрибутами як ціпок («трость») із зображенням герба міста, з яким він мав з'являтися на людях. Він займав перше місце на зібраннях, при голосуванні мав два голоси. Після відбування каденції вразі якщо його служба була похвальною, голові виділявся стілець в управі.

Київська міська дума одна з перших успішно поставила питання про доцільність перегляду терміну обіймання ремісничим головою посади з одного до трьох років. Резон був у тому, що впродовж року йому було важко навести порядок в діловодстві, розібратися у звітності, не говорячи вже про інші, більш складні питання справляння податків [23, арк. 4].

Приписи ремісничих положень і статутних вимог про вибори на практиці виглядали не так ідеально, як на папері. Питання про порушення виборної процедури 1880 р. у шевському, кравецькому та ковальському цехах з'ясовувалося не лише Київською ремісничою управою, а й губернським у міських справах присутством, яке ухвалило рішення про їх відміну і зобов'язало ремісничу управу провести нові вибори відповідно до законодавчого роз'яснення [9, с. 54–57]. Низька явка на вибори 1895 р. в Києві призвела до

перенесення їх на вересень [7, арк. 2–7, 12, 73]. І все ж питання про відмову від виборів жодного разу не ставилося під сумнів, хіба що на Першому з'їзді представників ремісничої промисловості 1900 р., на якому харківський ремісничий голова Оберемок висловився за їх вдосконалення шляхом заміни керівників по черзі, а не одноразово [17, с. 52]. Більше того, на Другому з'їзді 1911 р. представник ремісників Вінниці Х.О. Кіль запропонував припинити практику при схваленні на керівні посади звертати увагу на віросповідання [21, с. 25].

Стверджувати про наявність станової самоврядності дозволяє і спільна скарбниця, вірніше, дві: цехова і загальна. І ту, і ту формували з внесків і штрафів (пені), доходів від власності, що перебувала у спільному володінні, цехового або спеціального зборів. Кошти витрачалися на поліпшення побуту ремісників та вдосконалення ремесел, на утримання ремісничої управи. Тож кожна реміснича управа володіла статками, які вважалися власністю усього стану ремісників. Харківській на 1864 р. належала значного розміру нерухомість, а також капітали. Йдеться про подвір'я з кам'яним будинком вартістю в 30 тис. руб., де містилася сама реміснича управа разом з чотирма цеховими управами і парафіяльним училищем, яке утримувалося на кошти громади. Там навчалося до 200 учнів обох статей. Крім того, власністю ремісничої громади були житлові будинки в 15 тис. руб., де доглядалися літні і скалічені ремісники обох статей [21, с. 7]. У Сумах реміснича управа з 1802 р. перебрала на себе витрати з похованням ремісників, для чого існував спеціальний фонд [15, с. 201].

Важливою ознакою волевиявлення, як складової самоврядності були цехові сходи (сходки, збори), які колективно приймали рішення у вигляді громадського присуду («приговора») у цілій низці питань. На них обирався цеховий старшина з товаришами, обговорювалися і приймалися рішення про розміри вступних до цеху та щорічних до цехової та ремісничої скарбниці, а також про вступ нових членів. У редакції кожного ремісничого статуту йшлося про обов'язок управ дбати про культуру спілкування на сходах, аби кожний дотримувався порядку, вислуховував пропозиції голови зборів, старшин і їх товаришів. А в ремісничому статуті 1879 р. видання навіть наголошувалося, щоб кожен ремісник дотримувався і словами, і вчинками благопристойності й не надавав зайвого приводу до чвар і суперечок [20, с. 425]. Ця риторика статуту з'явилася внаслідок виступів ремісників, які почали відстоювати свої права на вчасну сплату зароблених коштів. Принаймні, словами-закликами про дотримання порядку та почтливості вдалося припинити буйство в 1867 р. підмайстрів і майстрів шевських і башмачних справ з Київського Хрещатика, які натовпом до 100 осіб увірвалися до приміщення Київської ремісничої управи і вимагали звільнення підмайстра Шульженка, якого, на їх думку, незаконно було затримано [19, с. 46]. Нemoжливість покаранням досягти бажаного спонукало владу не допускати у ремісниче середовище осіб, які мали судимість, зарекомендували себе недоброчесними. Саме цим керувався голова Бердичівської ремісничої управи, коли не видав міщанину Мойші Жидовецькому свідоцтва на звання шевця. Його в цьому підтримали й гласні думи, пояснивши свою відмову перебуванням того у в'язниці [24, арк. 1].

Для адміністрації, сходи як спосіб народовладдя, потребували постійної уваги, адже ця інституція могла заявити про себе стихійними виступами, як це було в Умані 1863 р., коли ремісники, в тому числі і юдеї, склали свою угоду щодо порядкування у власній ремісничій управі та виставили караул біля входу управи для охорони їхніх коштів [29, арк. 3]. Влада побоювалася стихійності сходів, а тому в багатьох випадках дозувала самоврядність, приписуючи у ремісничих положеннях, що будь-кому заборонено змінювати текст законодавчих документів [18, с. 22]. У 1883 р. київські ремісники прагнули на сході вирішити питання про рішення ремісничої управи позбавити права голосу тих, хто не мешкав у Києві постійно, а приїздив сюди і тимчасово займався ремеслом, звертаючись за роз'ясненням і до Сенату, і міністра внутрішніх справ [12, с. 60]. Право сходу на можливість захищати інтереси ремісників залишалося актуальним і для початку ХХ ст., про що говорив у виступі на Другому з'їзді з ремісничої промисловості 1911 р. голова Харківської ремісничої управи О.П. Тьомін, коли наводив приклад, як сход не виконав розпорядження губернського правління і не

виключив двох осіб з цехової громади [21, с. 26]. У самому ремісничому середовищі не було однієї думки щодо ролі сходів. Л.Ю. Швагер з Одеси, оцінюючи місцеві практики, вважав, що багатолюдні зібрання не приносять користі [21, с. 35].

Суттєвою ознакою самоврядування була звітність, яка повинна була б здійснюватися не лише перед державною адміністрацією, а й перед ремісниками, на загальних ремісничих сходах. Щоправда, звіти перед адміністрацією стали обов'язковими, на відміну від звітів перед громадою, перед якою керівництво звітувало скоріше вимушено, в основному, лише після скарг, які розбирала місцева адміністрація. В такий спосіб доводилася неправдивість звинувачень у надмірному стягненні податків. Тільки це змусило ремісничого старшину Карпа Схарія з Острога в 1860 р. відчитатися перед ремісникам про витрату ним 300 руб. [26, арк. 6]. Так було і в Кам'янець-Подільській ремісничій управі 1883 р., коли звітував ремісничий голова і старости про витрати цехових коштів. Цехові старшини звіти ремісничому голові після звільнення подавали і нерегулярно, і невчасно що, не в останню чергу, спричинило посилення контролю з характерною для бюрократичного управління документальною звітністю, якою займалася реміснича управа.

До характерних рис цехової самоврядності варто віднести й трудові правовідносини, які супроводжувалися укладенням угод і договорів. Про них сказано в ремісничому статуті так: «Без словесного или письменного о цене договора ремесленник не должен брать никакой работы» [20, с. 437]. Контрактами та подібними до них угодами регулювали взаємне дотримання умов батьками, опікунами, поміщиками і майстрами при навчанні дітей ремеслу. Там обумовлювалося, якому саме фаху буде навчати майстер, скільки це буде коштувати та скільки часу буде тривати навчання. Як правило, записувалися і свідки, які підтверджували сплату коштів згідно прописаних умов. Після укладання договору його умови записувався до цехової книги [10, с. 166–185], внаслідок чого цех ніс відповідальність перед суб'єктами найму. Договори укладалися між майстрами і міщанами, коли ті бралися виконувати певну роботу по контракту. Недотримання умов договорів оскаржувала одна із сторін. Йоган Тельдман 1836 р., віддаючи сина для вивчення годинникарства, знаючи місцеві звичаї, спеціально прописав у договорі, схваленому Київською ремісничою управою, щоб сина карали лише за його згодою [28, арк. 1–2].

До договірних умов наближаються й «обов'язки», які в письмовому вигляді давалися при вступі до цеху, або коли уже цехові допустили проступки, запевняючи, що вони надалі будуть дотримуватися традиційних норм співжиття. Принаймні, такі відклалися в діловодній документації Київської управи ремісничих цехів в перше, і в друге десятиліття XIX ст. Там записано практичні умови договору: кількість роботи та її вартість, яка буде виконана при не покиданні роботи чи без залишення дому без дозволу майстра, що найм передбачає виконання роботи у власному одязі та ін., зобов'язання служити чесно, добропорядно, не пиячити та не грубити. Ось текст одного із них: «Обязываюсь от ныне, впредь жить честно и добропорядочно, удаляться от всех худых качеств, пьянства, и худого состояния с людьми не обращаться, оказывать имею как отцу так матери сыновнее почтение, не причиняя никаких обид, как оным родителям, так и жене» [5, арк. 1–2].

Цехи брали участь в управлінні справами міст, хоча їх роль не була значною. Ремісничі управи також зайняли в місцевій структурі влади певне місце, хоча і не відразу.

Винятком може бути лише Київ, з його магдебурзьким правом, коли цехові старшини з 1786 р. залучалися до засідань загальної міської думи разом з ремісничим головою Іваном Косачинським [16, с. 62]. У 1838 р. київські цехи через делегування обирали міського голову. Призначалися від кожного «цехового общества» не менше десяти осіб, якщо обирався голова і не менше – 20, якщо – інші посадовці. Виборці повинні були з'явитися о 9.00 год. ранку до Контрактової зали, де відбувалися міські вибори [3, арк. 1–2]. Якщо говорити про Чернігів 1799 р., то його ковальський цех також обирав до думи з свого середовища одного гласного [14, с. 220].

Натомість у Харкові не спостерігалось такого явища. Дума якщо й потребувала підтримки станових громад, то зверталася до купців, а до цехів практично – ні. Лише з часом, а саме 1820 р., було порушено цю традицію і до думи було обрано трьох осіб від

цехових. Ще через двадцять років, у 1840 р. при виборах голови інтереси міщан і цехових представляли уповноважені, котрих на виборах було по 12 осіб від кожного стану [1, с. 252, 253, 264]. Київські цехи «о своих нуждах и обидах» зверталися до міської думи, коли їхні питання перебували в компетенції цього органу влади. 1786 р. вони зводилися до оскарження військових і поліції аби влада зупинила їхні неправомірні вчинки. Перші, займали під постій будинки цехових управ, позбавляючи ремісників можливості збиратися для вирішення власних потреб, що раніше вони робили майже щодня. Нижчі військові чини та їх дружини, не будучи членами міської громади, порушували правила, торгуючи овочами і продуктами. Особливих нарікань діставалось поліції, яка з відкриттям нової поліцейської установи – Київської управи благочиння – почала вимагати збільшення числа сторожів і конвоїрів, тоді як ремісники наймали десяцьких. Претензії висувалися і до поліцейських чинів, котрі, незважаючи на жалування, не винаймають квартир, а займають їх, так як і військові, в будинках ремісників. Більше того, управа благочиння почала втручатися в діяльність цехових управ [16, с. 62], чим, звичайно, обмежувала їх самостійність.

У містах, при чинності у них міського положення 1870 р. ремісничий голова, хоча й не мав голосу в міській думі, проте при обговоренні питань цехового устрою і становища ремесел запрошувався на її засідання. Там, де воно не було запроваджене, ремісничий голова наділявся голосом від усіх цехів і міг брати участь у засіданні думи [22, с. 57].

До елементів самоврядності варто зарахувати і наявність цехового суду, який незначні проступки, конфліктні ситуації між цеховиками з'ясовував на принципі замирення, щоправда, його компетентність з кінця XVIII ст. постійно зменшується, та й самі предмети судової уваги, як зауважив Пилип Клименко, стали дрібнішими [10, с. 107], бо складніші переходять на з'ясування до магістрату, а вже той передавав їх на розгляд губернського правління, принаймні, так було в 1809 р., коли йшлося про місце і право виловлювати рибу на Дніпрі [4, арк. 1]. На середину XIX ст. судова функція цехів практично занепадає, проте скривджені все ж продовжували шукати захисту у ремісничій управі, як найближчій до них владі. Про прогули, перехід до іншого роботодавця майстер оголошував ремісничій управі і вже та приймала рішення про покарання порушників [6, арк. 1]. Недотримання умов договорів, якщо йшлося про суттєві грошові розміри могли розглядатися і в суді, як це відбулося 1861 р., коли ремісники, підвідомчі Смілянської ремісничої управи, порушили умови договору [30, арк. 9].

Імперська влада, не зважаючи, що посадовці в ремісничих управах, були виборними, не отримували від держави платні, і не мали підготовки для обіймання посад, не терпіла з їхньої боку правопорушень, за які карала так само, як і чиновників. Про це йшлося у п'ятому розділі «О преступлениях и проступках по службе государственной и общественной» законодавчого акту 1845 р. «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных». Ця ж сама тенденція зберігалася і у судових статутах 1864 р. Зокрема, в статуті карного судочинства 1864 р. йшлося, що виборні особи ремісничого стану підлягають загальному порядку судочинства. Держава практично повністю перебрала на себе судові повноваження, які колись належали цеховому устрою. Здійснювалося це шляхом з'ясування скарг на вчинки старшин і писарів, порушення норм якими тепер розглядала адміністрація. Скаржилися, як правило, про привласнення громадських коштів та завищенні домагань у відбуванні повинностей. Боязнь переслідувань спричинила подання анонімних скарг, які, проте бралися до уваги. Анонімні скарги на посадових осіб, не зважаючи на попередження про покарання, вразі ті виявляться несправедливими, все ж ініціювали судове слідство. Ось як це було у випадку зі старшиною бондарського цеху Тимофієм Малаховським, якому ремісники висловили недовіру за його схильність до чарки, надання звання майстра малоздатним до фаху, що розорювало досвідчених майстрів, за використання громадських коштів на власний розсуд та за несповна видану допомогу бідним [30, арк. 4]. Крім незаконного привласнення коштів зловживання владою відбувалися і при видачі паспортів та фальшивих свідоцтв [25; 26]. У цих питаннях контролювала діяльність управ поліція, забезпечуючи досудове слідство. Його результати розглядали губернські правління, а передачу до суду узгоджували з губернатором або генерал-губернатором.

Серед чинників, які впливали на проступки керівників управи, помітною є ще одна цікава особливість. Малограмотні виборні старшини потрапляли в залежність від писарів, коли ті привласнювали собі їх владу, зловживання їх неписьменністю. 1860 р. Київська карна судова палата розглядала справу про проступки старшини Богуславської ремісничої управи Федора Пономаренка та писаря Болеслава Лучинського, який раніше служив в штаті Київського губернського правління. Пристав зауважив, що він залишив «государеву службу и предался в 28 лет праздної жизни», випивав і сам підшукував, кому і про що писати скарги [31, арк. 1, 9, 59, 164]. Не менш характерним було й оскарження ремісниками із юдеїв м. Ржищева вчинку старшини Янкеля Герберга, який під виглядом підписання скарги взяв від них підтвердження для власного переходу до купецької верстви та привласнив 564 руб., зібрані для громадських потреб. Підготував нову розкладку коштів і зібрав ще 400 руб. до ремісничої каси, а тих, хто не здавав грошей тримав у холодній хаті. Київське губернське правління не заперечувало про передачу справи до судової карної палати, яку підтримав і генерал-губернатор [27, арк. 1–6]. Із набуттям чину міського положення 1870 р., внаслідок якого ремісничі управи підпорядковувалися губернаторові, ті почали з'ясовувати скарги на ремісничих посадовців та передачу їх до суду вразі значних порушень. Голови ремісничих управ за посадові злочини також підлягали губернаторові.

1876 р. Київська карна палата намагалася з'ясувати, чому трапилися суттєві розтрата коштів старшиною срібного цеху Києва Іваном Качуровським. Судовим слідчим було проведено перевірку всіх виплат й виявилось, що старшина затримав у себе біля 666 руб., які, за його поясненням, були витрачені на облаштування свят: св. Андроника, кн. Володимира, Маковія, Хрещення, а також на лікування міщан в Кирилівській лікарні, на поховання і панахиди та на його службові поїздки. Він не зміг подати відповідних документів, а тому витрати вважалися умисними і йому було запропоновано для відшкодування продати власний міський будинок із землею, вартість якого була оцінена в дві тисячі рублів [33, арк. 126, 149, 211].

Як бачимо, механізм самоврядності при бюрократичному державному управлінні повсюдно демонстрував збій, не обминувши і Харківську ремісничу управу. Анонімна скарга до тимчасового харківського генерал-губернатора Л.Ф. Тухолки змусила 1886 р. вдатися до раптової ревізії. Губернаторський чиновник з особливих доручень Деев виявив крупну нестачу коштів – 3 201 руб. 60 коп., внаслідок чого тільки-но обраного ремісничим головою Яковлева було не схвалено на посаді і замінено цеховим Пещуровим, який набрав найбільше число виборних кульок після Яковлена. Справу про розтрату громадських коштів передано на дослідження Харківському окружному суду [34, арк. 78]. Якщо говорити про 1890-ті роки, то розголосу набула судова справа, яку провів слідчий Лубенського окружного суду в 1894 р. Її ініціювала скарга ремісників-юдеїв 1889 р. на голів Переяславської ремісничої управи Бутника та Мисана про незаконні штрафи та про організовану фактором видачу свідоцтв. Перше розслідування провело Полтавське губернське правління, під час якого більшість з вказаного у скарзі підтвердилося. Було виявлено масову видачу свідоцтв юдеям на право займатися ремеслом, в основному, в Києві. Свідоцтва видавалися без дотримання виписаних законом вимог, не вносилися до книг й отримавши посвідчення, юдеї ним скористалися аби мешкати у Києві, й займатися більш прибутковим заняттям, ніж ремеслами [35, 36].

Підведемо підсумки. Самоврядні механізми у цехових і ремісничих управах розвивалися нерівномірно. Найактивніше спрацьовувала його виборна складова. Порядок обрання цехових старшин, голів ремісничих управ з товаришами, запроваджений катерининським ремісничим положенням 1785 р., протримався практично без змін до початку XX століття. Верховна влада вдало його експлуатувала аби забезпечити відповідальні завдання справляння державних податків та відбування повинностей соціально активним та авторитетним членам місцевих громад. Щоб до них потрапляло якомога менше ненадійних осіб вона залишила за собою схвалення їх на посадах, чим досягала бажаного – недорогого і надійного партнера у стягненні державних податків. Сходи, як колективне залагодження спільних справ, як спосіб волевиявлення також відігравали важливу роль і тому держава, зберігаючи їх, прагнула виховувати у середовищі ремісників певні поведінкові норми, своєрідне дисциплінування, які б не перетворювали їх у неконтрольований натовп, а навпаки – формували почуття колективної відповідальності і зацікавленого наглядача за

діяльністю старшин і голів. Практика звітності за витрату спільних коштів набула поширення лише одного вектору спрямування – перед адміністрацією. Перед громадами посадовці звітували лише в окремих випадках, аби попередити судове переслідування вразі незаконного витрачання громадських коштів. Спільна власність ремісників одного цеху і одного міста сприяла збереженню їх станової солідарності і свідчила про прагнення і громади ремісників, і держави до використання цієї інституції для соціального забезпечення вразі старості і каліцтва.

Колись розвинута судова функція цехів також перетерпіла суттєві зміни. Виробничі конфлікти всередині цеху, котрі залагоджувалися власними зусиллями, з початком XIX ст. все частіше стають прерогативою державної судової системи, для втручання якої посадовці-ремісники надавали достатньо приводів. Розрахована на відповідальність та людське сумління, система справляння державних податків демонструвала збої, свідченням чого є судове переслідування цехових старшин, ремісничих голів і писарів, які незаконного збагачувалися, використовуючи владу над малоосвіченою громадою. Їх можна пояснити з одного боку тим, що самі чиновники не раз вдавалися до хабарів, коли схвалювали на посадах старшин. Ті своєю чергою повертали втрачені кошти, беручи їх також незаконно з ремісників. З іншого – запроваджений Катериною II принцип «почесної влади» з неоплачуванням за виконання владних повноважень не сприймався у ремісничому середовищі як досконалий. Держава ж розцінювала привласнення громадських коштів як незаконне і у цій площині наростаючий конфлікт був не останнім фактором, який розхитав самоврядність ремісничих.

Список використаних джерел

1. Багалеї Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655 по 1905 год) / Д.И. Багалеї, Д.П. Миллер . – Харьков, 1912. – Т.2. – 980 с.
2. Державний архів м. Києва, ф. 320, оп. 1, спр. 11.
3. Державний архів м. Києва, ф. 320, оп. 1, спр. 772.
4. Держархів м. Києва, ф. 320, оп. 2, спр. 10.
5. Держархів м. Києва, ф. 320, оп. 2, спр. 17.
6. Держархів м. Києва, ф. 320, оп. 2, спр. 412.
7. Держархів м. Києва, ф. 320, оп. 2, спр. 786.
8. Задорожнюк А., Реєнт О. Промислове виробництво в містах і містечках Подільської губернії кінця XVIII – початку XX ст. / А. Задорожнюк, О. Реєнт. – К., 2008. – 270 с.
9. Записка сенатора Половцова о состоянии общественного управления и хозяйства в городах Киевской губернии. – К., 1880.
10. Клименко П.В. Цехи на Україні. – Т.1. – Вип. 1: Суспільно-правні елементи цехової організації / П.В. Клименко. – К., 1929.
11. Клименко Ф.В. Западно-русские цехи XVI – XVIII вв. / Ф.В. Клименко. – К., 1914.
12. Кулінська С.Ю. Реорганізація ремісничого управління Києва у другій половині XIX ст. / С.Ю. Кулінська // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: 36. статей. – К., 1999. – Вип. 9. – С. 57–65.
13. Лазаревська К. Київські цехи в другій половині XVIII та на початку XIX віку / К. Лазаревська // Київ та його околиці в історії і пам'ятках. – К. Державне видавництво України, 1926. – С. 275–308.
14. Леп'явко С. Чернігів: історія міста / С. Леп'явко. – К.: Темпора, 2012. – 432 с.
15. Материалы анкеты 1893 г. // Пажитнов К.А. Проблема ремесленных цехов в законодательстве русского абсолютизма. – Москва, 1952.
16. Молчановский Н.В. Киевское городское управление в 1786 г. / Н.В. Молчановский // Киевская старина. – 1889. – Кн. 7. – С. 62.
17. Отчет по Всероссийскому съезду по ремесленной промышленности в С-Петербурге с 14 по 20-е марта 1900 г. – Санкт-Петербург, 1900.
18. Ремесленное положение Смотрицкого гончарского цеха // Кустарные промыслы Подольской губернии. – К., 1916.
19. Робітничий рух на Україні (Становище та боротьба робітничого класу, 1861–1884 pp.): 36. док. і матер. / [упор. В.П. Баран, Г. В. Боряк та ін.]. – К., 1986.

20. Сборник узаконений, правительственных и судебных разъяснений о мещанских и ремесленных управлениях / Сост. М.И. Мыш. – Санкт-Петербург, 1887.
21. Труды второго всероссийского съезда по ремесленной промышленности в С.-Петербурге 1911 г. – Санкт-Петербург, 1911.
22. Устав о промышленности // Свод законов Российской империи. – Санкт-Петербург, 1887. – Т. 11. – Ч. 2.
23. Центральний державний історичний архів України в м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 442, оп. 1, спр. 7099, арк. 4.
24. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 10047, арк. 1.
25. ЦДІАК України, ф. 485, оп. 1, спр. 15206.
26. ЦДІАК України, ф. 485, оп. 1, спр. 15911.
27. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 37, спр. 1186
28. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 140, спр. 622.
29. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 171, спр. 663.
30. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 176, спр. 444.
31. ЦДІАК України, ф. 485, оп. 1, спр. 15317.
32. ЦДІАК України, ф. 485, оп. 1, спр. 15440.
33. ЦДІАК України, ф. 485, оп. 1, спр. 20130.
34. ЦДІАК України, ф. 1191 оп. 4, спр. 165.
35. ЦДІАК України, ф. 1072, оп. 3, спр. 1516.
36. ЦДІАК України, ф. 1072, оп. 3, спр. 1565.

References

1. Baghalej D.Y., Myller D.P. Ystoryja ghoroda Kharjkova za 250 let eghe sushhestvovanyja (s 1655 po 1905 ghod) / D.Y. Baghalej, D.P. Myller . – Kharjkov, 1912. – T.2. – 980 s.
2. Derzhavnyj arkhiv m. Kyeva, f. 320, op. 1, spr. 11.
3. Derzhavnyj arkhiv m. Kyeva, f. 320, op. 1, spr. 772.
4. Derzharkhiv m. Kyeva, f. 320, op. 2, spr. 10.
5. Derzharkhiv m. Kyeva, f. 320, op. 2, spr. 17
6. Derzharkhiv m. Kyeva, f. 320, op. 2, spr. 412.
7. Derzharkhiv m. Kyeva, f. 320, op. 2, spr. 786.
8. Zadorozhnjuk A., Rejent O. Promyslove vyrobnyctvo v mistakh i mistechkakh Podiljskohoi ghuberniji kincja KhVIII – pochatku KhKh st. / A. Zadorozhnjuk, O. Rejent. – K., 2008. – 270 s.
9. Zapyska senatora Polovcova o sostojanny obshhestvennogho upravlenyja y khozjajstva v ghorodakh Kyevskoj ghubernyy. – K., 1880.
10. Klymenko P.V. Cekhy na Ukrajinu. – T.1. – Vyp. 1: Suspiljno-pravni elementy cekhovoji orghanizaciji / P.V. Klymenko. – K., 1929.
11. Klymenko F.V. Zapadno-russkyye cekhy XVI – XVIII vv. / F.V. Klymenko. – K., 1914.
12. Kulinsjka S.Ju. Reorghanizacija remisnychogho upravlinnja Kyjeva u drughij polovyni KhIKh st. / S.Ju. Kulinsjka // Istorija Ukrajiny. Malovidomi imena, podiji, fakty: Zb. statej. – K., 1999. – Vyp. 9. – S. 57–65.
13. Lazarevsjka K. Kyivsjki cekhy v drughij polovyni XVIII ta na pochatku XIX viku / K. Lazarevsjka // Kyiv ta jogho okolyci v istoriji i pam'jatkakh. – K. Derzhavne vydavnyctvo Ukrajiny, 1926. – S. 275–308.
14. Lep'javko S. Chernighiv: istorija mista / S. Lep'javko. – K.: Tempora, 2012. – 432 s.
15. Materyaly ankety 1893 gh. // Pazhytnov K.A. Problema remeslennykh cekhov v zakonodatel'stve russkogho absoljutyзма. – Moskva, 1952.
16. Molchanovskij N.V. Kyevskoe ghorodskoe upravlenye v 1786 gh. / N.V. Molchanovskij // Kyevskaja starina. – 1889. – Kn. 7. – S. 62.
17. Otchet po Vserossyjskomu sj'ezdu po remeslennoj promyshlennosti v S-Peterburghe s 14 po 20-e marta 1900 gh. – Sankt-Peterburgh, 1900.

18. Remeslennoe polozhenye Smotryckogho ghoncharskogho cekha // Kustarnye promysly Podoljskoj ghubernyy. – K., 1916.
19. Robitnychyj rukh na Ukraini (Stanovyshhe ta borotjba robitnychogho klasu, 1861–1884 rr.): Zb. dok. i mater. / [upor. V.P. Baran, Gh. V. Borjak ta in.]. – K., 1986.
20. Sbornyk zakonenyj, pravyteljstvennykh y sudebnykh razjasnenyj o meshhanskykh y remeslennykh upravlenyjakh / Sost. M.Y. Mysh. – Sankt-Peterburgh, 1887.
21. Trudy vtorogho vserossyjskogho sezda po remeslennoj promyshlennosty v S.-Peterburghe 1911 gh. – Sankt-Peterburgh, 1911.
22. Ustav o promyshlennosty // Svod zakonov Rossyjskoj ymperyy. – Sankt-Peterburgh, 1887. – T. 11.– Ch. 2.
23. Tsentral'nyy Derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, f. 442, op. 1, spr. 7099.
24. Tsentral'nyy Derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, f. 442, op. 1, spr. 10047.
25. Tsentral'nyy Derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, f. 485, op. 1, spr. 15206.
26. Tsentral'nyy Derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, f. 485, op. 1, spr. 15911.
27. Tsentral'nyy Derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, f. 442, op. 37, spr. 1186.
28. Tsentral'nyy Derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, f. 442, op. 140, spr. 622.
29. Tsentral'nyy Derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, f. 442, op. 171, spr. 663.
30. Tsentral'nyy Derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, f. 442, op. 176, spr. 444.
31. Tsentral'nyy Derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, f. 485, op. 1, spr. 15317.
32. Tsentral'nyy Derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, f. 485, op. 1, spr. 15440.
33. Tsentral'nyy Derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, f. 485, op. 1, spr. 20130.
34. Tsentral'nyy Derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, f. 1191 op. 4, spr. 165.
35. Tsentral'nyy Derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, f. 1072, op. 3, spr. 1516.
36. Tsentral'nyy Derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, f. 1072, op. 3, spr. 1565.

УДК 352.075 (477.51-25) "187/189"

Шара Л.М.

кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри всесвітньої історії, Чернігівський національний
педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка
(Україна, Чернігів), imc@chspu.edu.ua

ПОВНОВАЖЕННЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ ЗА ПОЛОЖЕННЯМ 1870 р.: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

У статті йдеться про повноваження Чернігівської міської думи, надані Положенням від 16 червня 1870 р. Розкриваються основні засади обрання розпорядчої інституції, її права формувати виконавчі структури самоврядування, визначати джерела наповнення муніципального бюджету та його використання, оприлюднювати постанови, обов'язкові для населення, подавати клопотання про місцеві потреби на адресу урядових органів, вирішувати різноманітні проблеми, пов'язані з поліпшенням міського благоустрою. Враховуючи законодавчо окреслені повноваження, вказується на практичні здобутки громадського управління Чернігова. Зокрема, наголошується на заходах, спрямованих на розвиток комунального господарства, забезпечення належної протипожежної охорони, підтримку належного санітарно-гігієнічного стану губерньського центру, заснування та утримання навчальних закладів, організацію медичного обслуговування жителів міста.

Ключові слова: закон 1870 р., міське громадське управління, міська дума, гласні, обов'язкові постанови, бюджет, комунальне господарство, пожежна охорона, освіта, медицина.